

ІНТЕРІОРИЗАЦІЯ СУЧАСНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ПАРАДИГМИ ЯК ГОЛОВНА УМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

У статті зазначається, що однією з ключових умов формування суспільства стійкого розвитку є домінування сучасної екологічної парадигми у всіх сферах його життя. Забезпечити це домінування можна лише шляхом інтеріоризації екологічної парадигми у всіх членів суспільства.

Ключові слова: екологічна парадигма, інтеріоризація, сталий розвиток, суспільство стійкого розвитку.

В статье отмечается, что одним из ключевых условий формирования общества устойчивого развития является доминирование современной экологической парадигмы во всех сферах его жизни. Обеспечить это доминирование можно только путем интериоризации экологической парадигмы у всех членов общества.

Ключевые слова: экологическая парадигма, интериоризация, устойчивое развитие, общество устойчивого развития.

The article states that one of the key conditions for the formation of a society of sustainable development is the dominance of modern ecological paradigm in all areas of his life. Ensure that this dominance is possible only through internalization of environmental paradigm for all members of society.

Key words: ecological paradigm, internalization, sustainable development, sustainable community development.

Ще у XVIII столітті професор Московського університету Карл Рульє сказав, що жодна жива істота не живе сама по собі, а тільки у взаємодії з навколишнім світом [5]. У нинішньому, третьому тисячолітті його слова актуальні як ніколи. Адже ми живемо в час не тільки глобальних техногенних катастроф, а насамперед “тихих та непомітних”, що спричиняють повільне розбалансування глобальної екологічної системи нашої планети, яке виливається в глобальну антропогенну екологічну кризу. Науково-технічний прогрес викликав бурхливий розвиток промисловості, сільського господарства, транспорту, зумовив появу великої кількості нових шкідливих речовин, побутових і виробничих відходів, що суттєво забруднюють і руйнують навколишнє середовище, викликають незворотні зміни в біосфері Землі. Екологічні проблеми, з одного боку, є наслідком науково-технічного розвитку людства, з іншого – вони інтенсивно впливають на економічне становище в тій чи іншій країні або її регіоні і, щонайголовніше, на менталітет суспільства.

Тобто такі важливі категорії нашого життя, як культура, освіта, екологічна ситуація та економічне становище є взаємопов'язаними, нерозривними та такими, що визначають майбутнє не тільки будь-якої держави, а й людського суспільства в цілому.

Спеціалісти стверджують, що протягом останніх десятиліть планета Земля “працює на межі” своїх біологічних можливостей щодо підтримки життєдіяльності людства. Понад 60 тисяч поколінь людства протягом 1,5 млн років адаптувалися до біосфери та залишилися її невід'ємною частиною. Сьогодні ж для повної деструкції біосфери за сучасних темпів цього процесу достатньо 100-150 років, тобто через 5-7 поколінь людство може позбутися необхідних умов існування і зникнути так, як у свій час зникли з лиця Землі динозаври [1].

Протягом майже двох століть слова сліпого провидця Жана-Батіста Ламарка “людині суджено винищити самій себе після того, як вона зробить землю непридатною для життя” були незрозумілими. Ті ж, хто сприйняв їх зловісний зміст, виявилися безпомічними в цьому протирічному і розчленованому світі. “Окутані пересудами, утопічними догмами, економічною і політичною кон'юнктурою, страждаючи на близорукість тимчасовиків, ми лише сьогодні стаємо свідками пробудження Розуму”, – пише російський учений-геолог Б. С. Соколов [10]. Сьогодні, здається, вже всі зрозуміли, що під впливом насущної необхідності жити з природою в гармонії та згоді людство змушене відкинути тисячолітній імператив підкорення природи. І якщо людство хоче вижити, то йому потрібне принципово нове мислення. Саме так оцінював ситуацію ще в середині ХХ століття А. Ейнштейн. Основою такого мислення повинна бути сучасна екологічна парадигма про “пов'язаність усього з усім” та розуміння необхідності глобальних дій для вирішення проблем та викликів, що постають перед людством.

Своєрідним індикатором оцінювання можливості об'єднання всіх земель для подолання екологічних та інших проблем стала конференція ООН із питань охорони довкілля, що відбулася 03-14 червня 1992 р. у Ріо-де-Жанейро (Бразилія). Основним документом, підтриманим усіма учасниками, стала “Декларація Ріо з довкілля і розвитку”, що проголосила 27 визначальних принципів дій, спрямованих на збереження планети і біосфери та забезпечення сталого розвитку людства. Ці принципи спираються на демократію, рівність прав усіх націй, визнання пріоритетності екологічних проблем. Шлях до їх вирішення накреслено в додатковому документі під назвою “Порядок денний на ХХІ століття”, що детально зазначає реальні заходи та завдання як урядів, так і окремих осіб [8].

Значна частина означеного документа присвячена необхідності радикальної зміни концепцій сучасного економічного розвитку та всього стилю життя землян. Подальше наростання розриву якості життя розвинених і бідних країн (а він лише за півстоліття збільшився майже в 10 разів) загрожує неможливістю спільних дій усіх землян, тероризмом, а в майбутньому – війнами за ресурси. На практиці це означає добровільну відмову жителів розвинених країн із ринковою економікою від надмірного витрачання ресурсів та ефективну

допомогу бідним країнам технологіями й фінансами. Зволікання з цими діями призведе до ще дорожчої розплати.

Допомога має стосуватися й подолання демографічних проблем, що має відбуватися одночасно з розвитком медицини, зокрема спільною боротьбою зі СНІДом.

Важливим (і новим для міжнародних документів) є положення про необхідність докорінної перебудови процесу прийняття рішень в усіх країнах і врахування в них одночасно екологічних, економічних і соціальних факторів. Недостатньо поширюється у світі та надто повільно осучаснюється природоохоронне законодавство. Необхідно застосовувати конкретніші дії для того, щоб за екологічну шкоду завжди платив “винний”. Це не так легко здійснити в країнах із ринковою економікою, де виробник завжди орієнтований на максимальний зиск. Та є вже чимало прикладів того, як високоорганізовані країни з ринковою економікою успішно перемагають “дикий капіталізм”. У них довкілля перестало бути “безкоштовним і невичерпним”, більшість громадян знають його ціну.

Багато уваги в “Порядку денному на XXI століття” займають рекомендації з охорони атмосфери, ґрунту, лісів, океану і морів, припинення наступу пустель, забезпечення всього населення планети якісною й безпечною питною водою. Особливу увагу приділено припиненню подальшого забруднення довкілля токсичними й радіоактивними речовинами, технологічному оновленню промисловості, розширенню повторного використання якомога більшої гами матеріалів.

Стратегія подолання екологічної кризи передбачає розвиток науки, створення глобальної системи моніторингу, своєчасне складання прогнозів, обмін екологічно доскональними технологіями між усіма країнами, надання таких технологій країнам, що розвиваються.

Не останнє місце за значенням, як наголошується в “Порядку денному на XXI століття”, належить освіті [8]. Усі плани і програми залишаться міражами і прожектами, якщо нові покоління спиратимуться на стару систему поглядів на довкілля і сусідів та готуватимуться не до спільного порятунку, а до війни і загарбань. Екологізація освіти і всього виховання – пріоритетна проблема. Саме екологізація має стати адекватною відповіддю на екологічну кризу, що розгортається у світовому масштабі, дедалі посилюючись та загрожуючи існуванню людства на планеті. Крім того, виявилось, що “вирішити екологічні проблеми тільки на основі законодавчої бази або за допомогою економічних підходів швидко не вдається” [11].

Соціокультурна природа головного чинника екологічної кризи зумовлює необхідність глибокої трансформації системи домінуючих у суспільстві цінностей, екологізацію та гуманізацію ціннісних орієнтацій соціуму і людини. У розв’язанні цього важливого завдання освіті відводиться особливе місце з огляду на те, що в сучасному світі найбільш дієвим інститутом соціалізації особистості, здатним забезпечити інтеріоризацію екологічних цінностей, є система освіти. ЮНЕСКО, проголошуючи XXI ст. століттям освіти, обґрунтовувала це тим, що на початку третього тисячоліття освіта стає

головним чинником забезпечення соціальної рівності, поширення цінностей гуманізму, толерантності та діалогу, головним джерелом формування гармонійно розвиненої особистості, важливим інструментом створення громадянського суспільства, правової демократичної держави та разом із наукою створює принципово нову технологічну основу для високоефективної економіки і перетворюється на найефективніший засіб формування екологічної культури людини і суспільства. На підтвердження вирішальної ролі освіти в реалізації Концепції сталого розвитку 57 сесія Генеральної Асамблеї ООН оголосила 2005-2014 рр. Десятиліттям освіти для сталого розвитку [6], а в підсумковому документі Конференції ООН Ріо+20 “Майбутнє, якого ми прагнемо” ще раз наголошується на необхідності поширення Концепції екологізації освіти на національному рівні. Реалізація цієї концепції має вирішальне значення для формування зеленого мислення та побудови зеленої економіки. У рамках виконання означених зобов’язань планується впровадження до 2014 р. у більше ніж 70 вищих навчальних закладах України навчальних планів “Освіти для збалансованого розвитку” [7].

Таким чином, у контексті сучасності екологізація освіти стає надзвичайно важливим і, водночас, достатньо складним завданням.

У ряді робіт вітчизняних та зарубіжних філософів розкриваються різноманітні аспекти екологічного виховання та формування екологічної свідомості як основної передумови виживання людства в умовах загострення конфлікту між природою та суспільством. У цій сфері найбільш відомі праці В. П. Казначеева, Є. Л. Спіріна, О. А. Кисельова, Л. В. Лєскова, Н. Ф. Маслова, Н. Н. Моїсеєва, І. Пригожина, А. Д. Урсула та інших.

Свідоме й бережливе ставлення до природи слід виховувати з дитинства, у сім’ї та школі, за умови активного формування екологічної культури та накопичення систематичних знань у цій галузі. Проблеми екологічного виховання та формування екологічної культури школярів досліджували як класики педагогічної думки (В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський та ін.), так і сучасні вчені-педагоги (В. П. Горощенко, Н. С. Жестова, Л. І. Іщенко, А. І. Кузьмінський, М. М. Фіцула, В. В. Ягупов та ін.), методисти (Н. П. Байбара, О. А. Біда, О. М. Варакута, О. Л. Іванова, С. К. Іващенко, Н. С. Коваль, І. М. Коренева, Г. П. Пустовіт, О. Н. Химинець та ін.) та вчителі-практики (Г. М. Бондаренко, О. А. Гавриленко, Ю. І. Рева, Л. К. Різник, Л. М. Руденко, О. І. Ткаченко, Н. В. Хлонь та ін.).

Екологічне навчання і виховання – це психолого-педагогічний процес, спрямований на формування в людини наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної життєвої позиції в галузі охорони, збереження та відтворення природних ресурсів. Досвід педагогічної роботи дає змогу стверджувати, що “взаємозв’язок освіти, культури та економічного становища й екологічної ситуації сьогодні визначає самопочуття людства, його роль у нашому житті зростає з року в рік, а екологічний компонент набуває все більшого значення” [3].

Необхідність подолання екологічних проблем сучасності поставила перед педагогічною теорією та шкільною практикою завдання: на основі біосферного

підходу підготувати екологічно грамотну людину, яка розуміє значення життя як найвищої цінності, здатна визначати своє місце у світі, брати участь в охороні навколишнього середовища, раціонально використовувати природні багатства, приймати свідомі рішення у сферах життя, де перекриваються інтереси людини як живої істоти, суспільства і довкілля. У системі підготовки екологічно грамотної особистості важлива роль належить школі, яку можна розглядати як початкову ланку збагачення людини знаннями про природне й соціальне середовище, ознайомлення її з цілісною картиною світу та формування науково обґрунтованого, гуманного ставлення до суспільства.

Суспільству сьогодні необхідні виховані, грамотні та культурні в екологічному відношенні люди. Саме тому так важливо розпочати екологічне виховання з дитячого, ще дошкільного віку з урахуванням його вікових морально-психологічних особливостей. Діти цього віку сприймають на віру все сказане вчителем, його думка є для них більш ваговою, ніж думки друзів-однолітків, інших дорослих. Вони більш емоційні та ближче до серця сприймають негаразди інших, сильніше співпереживають.

У формуванні екологічної свідомості відповідальна роль належить початковій школі, що є однією з перших ланок становлення людини-громадянина. Основні риси характеру особистості формуються в ранньому дитинстві, тому спілкування з природою відіграє у вихованні дитини вагоме значення. Для успішного екологічного виховання молодших школярів необхідно вичленити екологічний потенціал кожного навчального предмета. Основну роль при цьому слід відвести природознавству та урокам читання, під час вивчення яких необхідно закласти наукову основу природоохоронної діяльності дітей.

У процесі навчальної діяльності головне – “розпочати формування цілісного уявлення про природне і соціальне середовище, виробляти правильну поведінку в колективі та в природі” [2]. У процесі вивчення різних навчальних предметів школярі мають засвоїти знання про взаємозв’язок і взаємовплив живої та неживої природи, природи та виробничої діяльності людей, а також необхідність мінімального втручання людини в природні процеси, що можуть стати розбалансованими і спричинити подальші серйозні наслідки для людства.

Екологічне виховання повинно бути присутнє також у структурі національно-патріотичного виховання школярів, яке покликане формувати національний світогляд підростаючого покоління, глибоке розуміння основних засад держави й права та активну життєву позицію [12].

Відомо, що більшість дослідників проблеми екологізації освіти трактують її як обов’язкове вивчення екологічних дисциплін та максимально можливе змістовне наповнення всіх інших дисциплін екологічними знаннями (інформацією). Визначаючи формування екологічної компетентності випускника кінцевою метою екологічної освіти, окремі науковці пропонують розглядати екологізацію освіти як новий сенс і домінуючу мету всього освітнього процесу й освітньої системи загалом [4].

Оскільки сьогодні екологізація освіти поширюється на всю освітньо-виховну систему, розпочинаючись ще в дошкільних установах, необхідно концептуально змінити акцент: не “вбудовувати” екологічні знання у фахову

освіту, а внести відповідні корективи в модель підготовки фахівця, котра виконує роль системотворчого чинника організації змісту і характеру освітнього процесу, а також є основою для оцінки та аналізу рівня підготовки випускників. Отже, цілі екологізації освіти повинні знайти своє відображення в моделях фахівців. Для цього потрібно за допомогою експертів уточнити перелік і зміст професійних задач, відобразити вимогу формування екологічної компетентності як складову загальної соціально-професійної компетентності фахівців [4].

Принципові зміни у світоглядно-ціннісних основах освіти сучасного суспільства розроблені й обґрунтовані в рамках філософського осмислення екологічного імперативу людства [9].

Екологічний імператив – це сукупність умов взаємодії суспільства та природи, порушення яких буде мати катастрофічні наслідки для людства. Екологічний імператив відображає необхідність оцінки наслідків будь-якої діяльності, пов'язаної з втручанням у природні процеси з точки зору загальних умов взаємовідносин суспільства та природи, збереження умов біологічного існування людини та вимагає виключення будь-якої можливості руйнації природних екосистем [14].

На жаль, досягнення перемоги цінностей і пріоритетів нового (інформаційного) суспільства над усіма попередніми – надскладне завдання, яке не може відбуватися так само швидко, як поява та вдосконалення матеріально-виробничої сфери (комп'ютерів, цифрової інформаційної техніки, нової інфраструктури тощо). Навіть формування екологічної компетентності кожного фахівця не зможе стати панацеєю у вирішенні екологічних проблем та побудові суспільства стійкого розвитку.

Людина має насамперед усвідомити, що для її виживання та культурно-цивілізаційного розвитку необхідне існування біосфери як природної глобальної екосистеми у всій різноманітності її біотичних структур і абіотичних компонентів. А вихідним принципом такого екологічного мислення, яким слід керуватися в екологічній освіті, є ідея органічної єдності природи, суспільства та людини. Саме тому ефективність екологічного виховання визначається, з одного боку, поширенням цієї парадигми серед широких верств населення, починаючи ще з дошкільного виховання, а з іншого – її інтеріоризацією, тобто перетворенням на власне переконання.

Отже, сучасна екологічна парадигма без перебільшення може вважатися теоретико-методологічним обґрунтуванням можливості існування людини ХХІ ст. в екологічно безпечному світі, суспільстві стійкого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зубаков В. А. Параметры экогеософской стратегии выживания [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://magic-way2005.narod.ru/parametri_iekogeosofsk.htm. – Назва с экрана.

2. Ковалёва Г. Е. Методика формирования и развитие природоведческих понятий в 4 классе / Г. Е. Ковалёва. – Ленинград : ЛГПИ им. Герцена, 1975. – 143 с.
3. Коренева І. Правові аспекти екологічного виховання / І. Коренева // Початкова школа. – 1999. – № 10. – С. 19-20.
4. Магазинщикова І. П. Екологічна компетентність випускника як мета екологізації вищої лісотехнічної освіти / І. П. Магазинщикова // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.12. – С. 337-345.
5. Микулинский С. Р. К. Ф. Рулье и его учение о развитии органического мира / С. Р. Микулинский. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 355 с.
6. На меті – сталий розвиток України // Вісник НАН України. – 2007. – №2. – С.14-44.
7. Підсумки Конференції ООН зі збалансованого розвитку Ріо+20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecoleague.net/34903999-643.html>. – Назва з екрана.
8. Програма дій “Порядок денний на ХХІ століття” / пер. з англ. : ВГО “Україна. Порядок денний на ХХІ століття”. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.
9. Романенко М. І. Соціальні та парадигмально-когнітивні детермінанти розвитку сучасної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філософ. наук : спец. 09.00.10 / М. І. Романенко ; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2003. – 31 с.
10. Соколов Б. С. От биосферы прошлого к ее будущему / Б. С. Соколов // Проблемы доантропогенной эволюции биосферы. – М., 1993. – С. 4-9.
11. Ткаченко О. Виховання екологічної чуйності до природи у процесі гри / О. Ткаченко // Початкова школа. – 1998. – №4. – С. 30-32.
12. Фіцула М. М. Педагогіка / М. М. Фіцула. – К. : Академія, 2002. – 528 с.
13. Шмалей С. В. Проблема антропоэкологического обучения в средней школе / С. В. Шмалей // Пути повышения профессиональной подготовки педагогических кадров с университетским образованием : сб. научно-методических материалов. – Минск : Белгосуниверситет, 1995. – С. 228-238.
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

Дата надходження до редакції: 03. 06. 2014 р.